

УДК 338.49

ЗАСАДКО В. В.,

к.е.н., докторант

Національного інституту стратегічних досліджень

УРБАНІЗАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ

Анотація. У статті окреслені основні тенденції урбанізації в Україні на тлі глобалізації, а також визначені загрози урбанізації для сталого розвитку та економічної безпеки держави.

Ключові слова: урбанізація, урбанізована територія, місто, економічна безпека.

Засадко В. В., к.е.н., докторант Національного інституту стратегічних досліджень

УРАБАНИЗАЦИОННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация. В статье обозначены основные тенденции урбанизации в Украине на фоне глобализации, а также определены угрозы урбанизации для устойчивого развития и экономической безопасности государства.

Ключевые слова: урбанизация, урбанистическая территория, город, экономическая безопасность.

Zasadko V. V., Ph.D., doctoral student National Institute for Strategic Studies

URBANIZATION TRENDS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF ECONOMIC SECURITY THREATS

Abstract. The article outlined the main trends of urbanization in Ukraine with the background of globalization. Main threats of urbanization to sustainable development and economic security are identified.

Keywords: urbanization, urban areas, city, economic security.

Актуальність і постановка проблеми. Вплив глобалізації на показники урбанізації обумовлює надзвичайно важлива відмінність між нинішніми тенденціями і тенденціями минулого. Міста пожинають більшість благ, принесених глобалізацією та поступовою інтеграцією економік країн світу. Люди прямують туди, де є робочі місця, які, в свою чергу, з'являються там, де здійснюються капіталовкладення і економічна діяльність. І те, і інше все частіше концентрується в містах, великих і малих, або навколо них.

Однак далеко не всі міста створюють достатню кількість робочих місць, що дозволяє задовольнити потреби їх мешканців, число яких все збільшується. Більш того, не всі сегменти населення в рівній мірі користуються благами урбанізації; вони не доходять до тих, хто традиційно знаходиться в соціальній та економічній ізоляції, - наприклад, мігрантів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Урбанізація є складним комплексним явищем, виміряти яке за допомогою одного показника практично неможливо. Урбанізація розглядається вченими і громадською думкою як, загалом, позитивна тенденція розвитку світу, як об'єктивний процес, пов'язаний із забезпеченням для все більшого числа жителів планети умов для більш зручного та комфортного життя, для більш повного розвитку здібностей, для більш безпечного і здорового життя. Б. Кохен [1] аргументує, що за останні 20 років багато урбанізованих територій зазнали різкого розширення в результаті швидкого зростання населення, а також під впливом економічних перетворень, спричинених поєднанням швидких технологічних і політичних змін. Андерсен Н. [2; с. 3] пов'язує урбанізацію передусім із якісною зміною стилю життя осіб у місті та приміських зонах.

Звичайно, урбанізацію супроводжують не тільки позитивні зміни в житті людей, але і негативні. Можна довго перераховувати ті негативні чинники, які сьогодні пов'язують із неконтрольованою урбанізацією. Це і забруднення навколишнього середовища, перенаселеність і пов'язане з нею виникнення «кварталів бідних» у містах-мегаполісах, підвищена злочинність і багато інших небажаних явищ. Проте, урбанізація багатьма науковцями (Еденсон Т., Марк Дж. [3]) вважається в цілому прогресивним явищем.

Берг В., Древетт Р., Клаассен Л. [4; с. 15], досліджуючи природу та наслідки урбанізації в Європі, дійшли висновку, що для майбутнього стратегічного планування розвитку урбанізованих територій країни необхідно дати відповідь на два запитання: 1) які фактори спонукали до тенденцій розвитку в минулому, і яка була вага кожного фактора; 2) які тенденції можуть повторитися чи продовжитися в майбутньому за умов існування тих же чинників. Саме тому важливо виокремлювати ключові тенденції процесу урбанізації з врахуванням контексту сучасних економічних та суспільно-політичних умов.

Мета статті полягає в окресленні основних тенденцій урбанізації в Україні на тлі глобалізації, а також у визначенні загроз урбанізації для сталого розвитку та економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Як і в глобальному масштабі, в Україні спостерігається стала тенденція до зростання частки міського населення (рис. 1). У 1965 р. показник урбанізації України перетнув межу 50 %. Це значно раніше, ніж загалом у світі. У світовому вимірі урбанізація пододала 50 % рубікон у 2007 р. Хоча зростання кількості міського населення відбувається повільніше, ніж у країнах Європи. Адже у Європі вже у

1950 р. рівень урбанізації становив 51,5 %. Це відставання України від Європи поступово скорочується. Так, за прогнозами ООН в 2050 р. частка міського населення України сягне 79,0 %, а в Європі – 82,0 %.

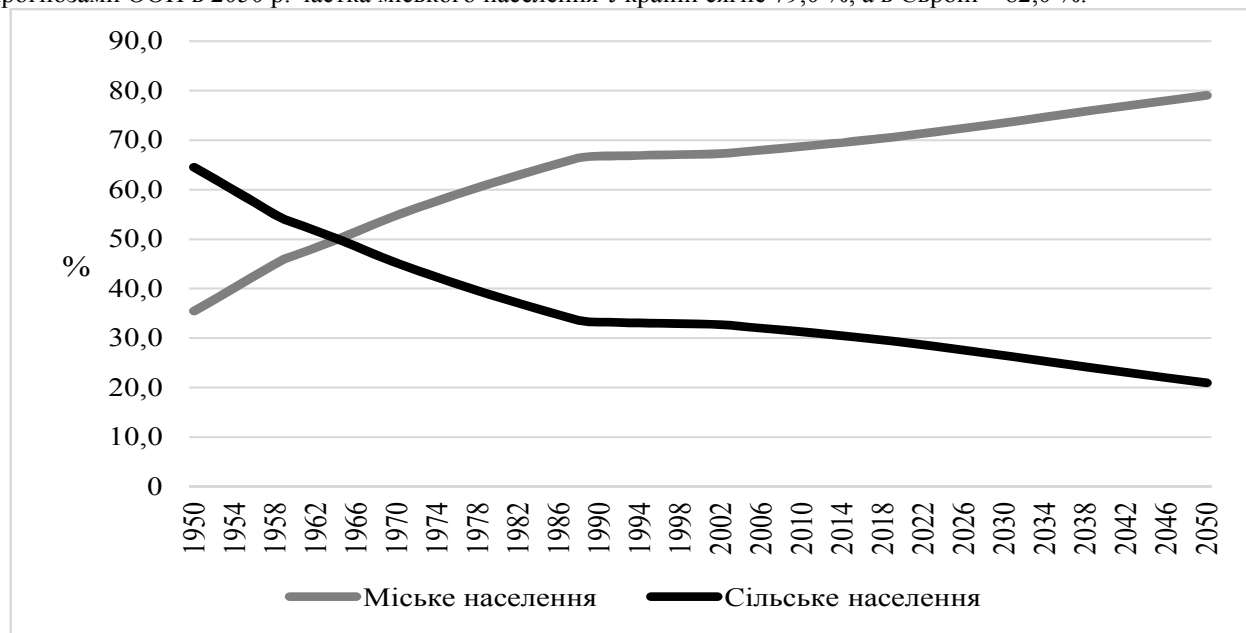

Рис. 1. Динаміка частки міського та сільського населення України, 1950 – 2050 рр. (2018 – 2050 рр. – прогноз)

Примітка: побудовано автором за [5]

До визначальних тенденції урбанізації відноситься затихання темпів приросту міського населення (рис. 2). Чим більшим є рівень урбанізації, тим повільніше відбувається наступний процес поширення міських форм розселення. У минулому столітті вищі темпи приросту міського населення спостерігалися у повоєнні роки, в часи відновлення економіки і розбудови промислових центрів. (50-ті роки ХХ ст.). У наступні десятиліття ці темпи планомірно знижувалися як об'єктивне явище на тлі збільшення масштабів урбанізації.

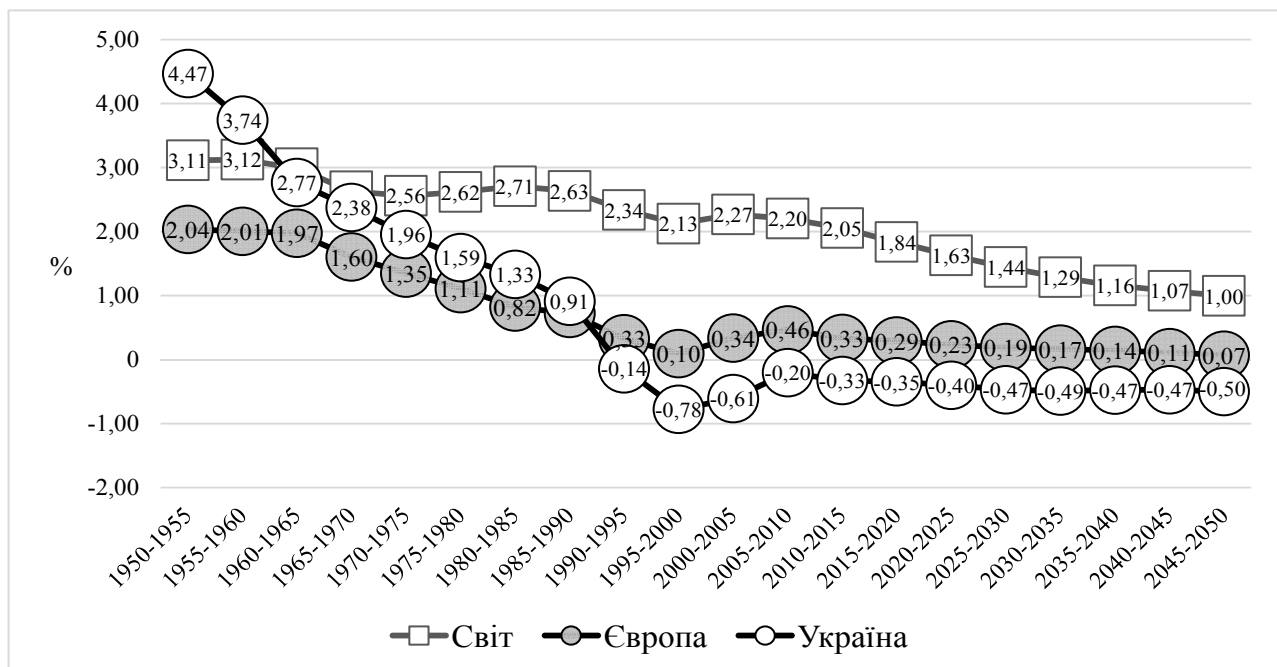

Рис. 2. Динаміка темпів приросту міського населення, 1950 – 2050 рр. (2020 – 2050 рр. – прогноз)

Примітка: побудовано автором за [5]

Важливо зазначити, що урбанізаційні процеси чутливі до економічних шоків. Так, світова економічна криза 1997-1998 рр. призвела до значного безробіття у багатьох країнах світу, особливо у міста, що негативно відобразилося на темпах приросту міського населення. В Україні цей період відбулася масштабна хвиля еміграції, що розпочалася в 90-х роках ХХ ст. Це поглибило демографічну кризу і відобразилося у скороченні кількості населення країни загалом та кількості міського населення зокрема (рис. 3). До сьогодні збереглася

тенденція скорочення, а не приросту міського населення в Україні. За попередніми оцінками така ситуація буде спостерігатися і в наступні кілька десятиліття.

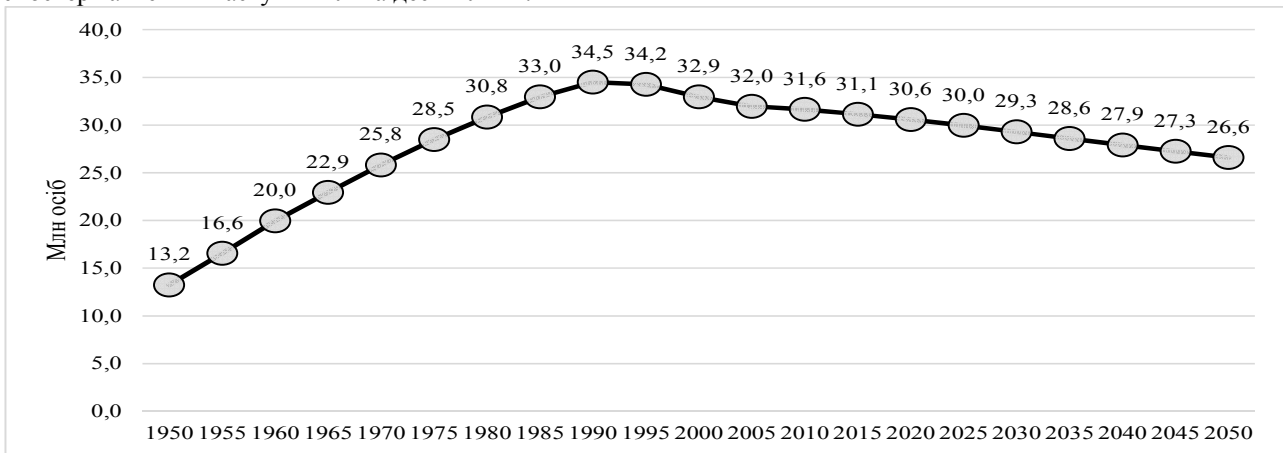

Рис. 3. Динаміка кількості міського населення в Україні, 1950 – 2050 рр. (2020 – 2050 рр. – прогноз)

Примітка: побудовано автором за [5]

60 % міського населення України, як і раніше, проживає в населених пунктах, де налічується менше 300000 осіб. Як показано на рис. 4, протягом останніх десятиліть в менш великих містах незмінно проживало більше половини від загального числа городян країни. Більш того, передбачається, що в період 2015 – 2030 років на їх частку припадатиме майже половина приросту міського населення. З цієї діаграми також видно, що з часом «шматок» більших міст в «міському пирозі» буде повільно збільшуватися, проте в найближчому майбутньому домінуючу роль в цьому плані будуть грати менш великі міста.

Той факт, що на частку менш великих міст буде, як і раніше, доводиться досить значна частка міського населення, викликає як позитивну реакцію, так і стурбованість. Позитивний момент полягає в тому, що вживати необхідних заходів, в принципі, легше в менш великих містах. Наприклад, вони зазвичай проявляють більшу гнучкість, коли мова йде про розширення їх території, залучення інвесторів та прийняття відповідних рішень.

Стурбованість ж викликає те, що в менш великих містах зазвичай є більше невирішених проблем і менше людських, фінансових і технічних ресурсів. У менш великих містах, особливо в тих, де проживає менше 100000 осіб, помітно гостріше постають проблеми житла, транспорту, забезпечення жителів водопровідною водою і видалення відходів, а також проблеми з наданням інших послуг.

Менш великим містам може принести користь загальносвітова тенденція до політичної та адміністративної децентралізації, в рамках якої національні уряди передають місцевим органам управління частину своїх владних повноважень і функцій зі збору надходжень. Теоретично це відкриває для кожного місцевого органу влади можливість в плані використання своїх унікальних переваг з метою залучення інвестицій та активізації економічної діяльності. Глобалізація, яка все частіше «визначає», де матиме місце економічне зростання, може сприяти цьому процесу, оскільки менш нагальною стає необхідність концентрації певних видів економічної діяльності.

Багато малих міст поки що не можуть скористатися вигодами такої децентралізації. Проте через вдосконалення управління, отримання більш адекватної інформації та підвищення ефективності залучення ресурсів місцевих органів управління, використовуючи внутрішню притаманну їм гнучкість, завдяки децентралізації вони можуть нарощувати потенціал, необхідний їм для вирішення проблем, що породжуються зростанням міст.

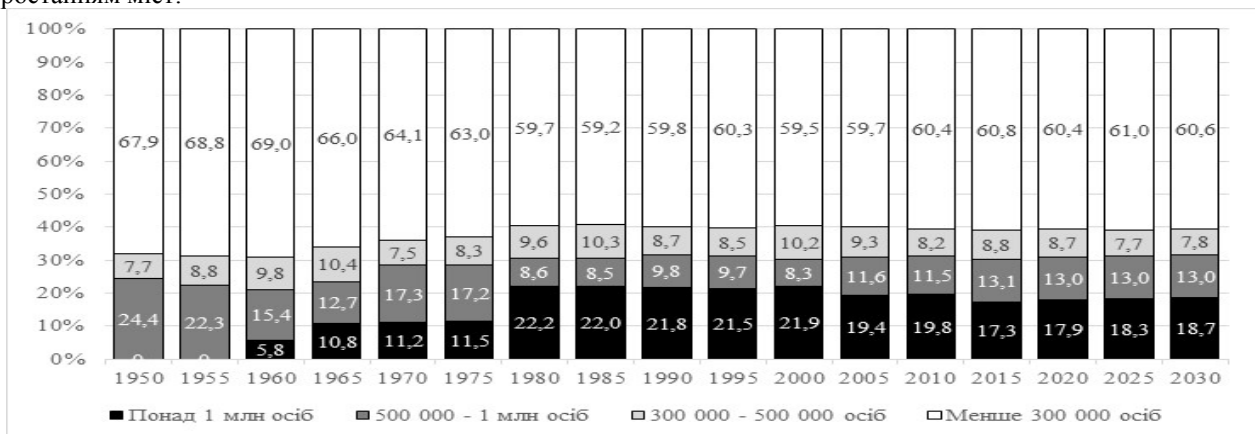

Рис. 4. Динаміка розподілу міського населення України за розміром населених пунктів, 1950 – 2030 рр. (2020 – 2030 рр. – прогноз)

Примітка: побудовано автором за [5]

Однією з ключових тенденцій сучасної урбанізації є укрупнення міст, посилення концентрації населення на урбанізованих територіях, що спричиняє розростання міських агломерацій. П'ятнадцять найбільших міських агломерацій України становлять понад 39 % усього міського населення країни (табл. 1). Особливим динамізмом характеризується розвиток м. Києва: з 1960 р. по 2015 р. його частка у міському населенні України зростає з 5,8 % до 9,5 %. Паралельно із цим спостерігається концентрація виробництва у великих містах на тлі уповільненого розвитку більшості середніх та малих міст з малорозвиненим промисловим сектором, неконкурентним ринком послуг. Відтак, для великих міст зростають загрози екологічного характеру, а для малих та середніх міст притаманною є слабкість економічної складової сталого розвитку.

Таблиця 1

Динаміка частки міського населення, що проживає в найбільших міських агломераціях України, 1960 – 2015 рр.

Міська агломерація	1960 р.	1970 р.	1980 р.	1990 р.	2000 р.	2010 р.	2015 р.
Київ	5,8	6,4	7,1	7,5	7,9	8,9	9,5
Харків	4,9	4,8	4,8	4,6	4,5	4,6	4,6
Одеса	3,5	3,5	3,4	3,2	3,1	3,2	3,2
Дніпропетровськ	3,4	3,4	3,5	3,4	3,3	3,2	3,1
Донецьк	3,6	3,4	3,4	3,2	3,1	3,1	3,0
Запоріжжя	2,3	2,6	2,6	2,5	2,5	2,5	2,4
Львів	2,1	2,2	2,2	2,3	2,2	2,3	2,4
Кривий Ріг	2,0	2,2	2,1	2,0	2,0	2,1	2,2
Миколаїв	1,2	1,3	1,5	1,5	1,6	1,6	1,6
Маріуполь	1,5	1,8	1,6	1,5	1,5	1,5	1,4
Луганськ	1,4	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4	1,3
Вінниця	0,7	0,8	1,0	1,1	1,1	1,2	1,2
Севастополь	0,8	0,9	1,0	1,0	1,0	1,1	1,1
Сімферополь	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,1	1,1
Макіївка	1,8	1,5	1,4	1,2	1,2	1,1	1,1
Разом	36,0	37,3	38,2	37,3	37,6	38,6	39,2

Примітка: побудовано автором за [5]

Імпульси до розвитку (інтелектуальні, виробничі, соціальні) завжди поширюються з місць найвищої концентрації людських ресурсів. Аналіз світової практики урбанізації показує, що такі центри формуються там, де середня щільність складає 350 осіб на 1 км². Малозаселені території не можуть продукувати такі імпульси і водночас не можуть стати надійним ринком збуту товарів і послуг. В Україні найбільша густина населення притаманна для м. Києва – 7,2 тис. осіб на 1 км² (рис. 5).

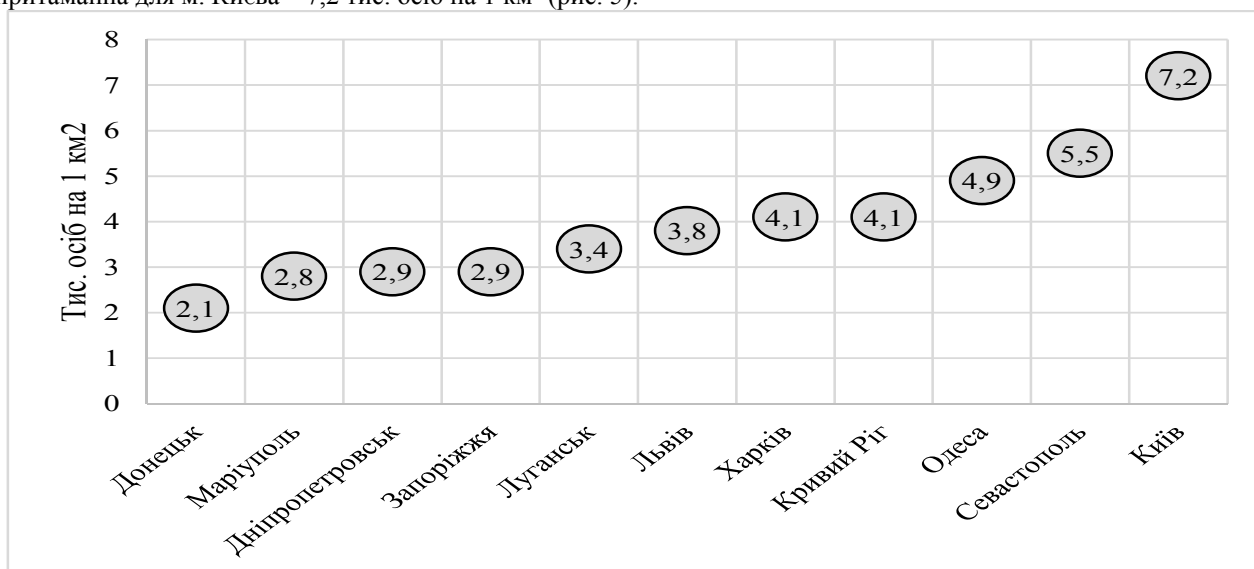

Рис. 5. Щільність населення в найбільших міських агломераціях України, 2016 р. [5]

Примітка: побудовано автором за [5]

Теоретично, розвиток агломерацій пов'язаний, перш за все, з економічними вигодами – так званою агломераційною економією витрат внаслідок об'єднання різних видів діяльності в одному місці, відмовою від дублювання функцій на територіях членів агломерацій (міських районів, приміських зон). Економічний вигравш від зростання площі і чисельності населення міста дає ефект лише до певних меж – до тих пір, поки транспортні витрати на перевезення товарів, сировини і пасажирів будуть вигідні при даних витратах виробництва і не призводять до зниження якості середовища. Агломерація потребує планування і бюджетування соціальної, транспортної, екологічної, інженерної інфраструктур, виходячи із загальних потреб, що дозволяє оптимізувати землекористування, визначити нові території для розвитку (розміщення місць проживання і ведення бізнесу), виключити дублювання.

В Україні агломерації стали переважно результатом стихійного росту міст, що поглинали сукупність поселень-супутників. Саме такі агломерації дослідник Мішель Руже назвав «раковою формою містобудівних утворень». В Україні відсутня практика чіткого планування розвитку міст та прилеглих до них територій, що створює інституційні перешкоди для здійснення інтегрованого сталого розвитку та економічної безпеки урбанізованих територій. Так, багато міст України не мають чітко визначених (затверджених) меж їх територій. Внаслідок цього новозбудовані житлові масиви великих міст досить часто опиняються не у міській, а у районній адміністративній приналежності (що обумовлює конфліктні ситуації, спричиняє складнощі із залученням інвесторів). При плануванні розвитку міст, як правило, не враховується ресурсний (у т.ч. земельний) потенціал прилеглих територій; у генеральних планах розвитку міст, зазвичай, немає чіткого розуміння (та стратегічного бачення перспектив) використання земельних ресурсів та ресурсного потенціалу прилеглих до міст територій. Міста цілеспрямовано не використовують ресурсний потенціал прилеглих приміських поселень (у т.ч. сільських територій навколо міст) у межах інтегрованого підходу до сталого розвитку урбанізованих територій. Отже, розвиток міст та урбанізованих територій в Україні, здебільшого, відбувається стихійно.

Обмеженість доступу громадськості до генеральних планів міст, наявність у них невідповідностей потребам громад призводять до здійснення забудови з порушенням базових положень генеральних планів, а також із порушенням будівельних, санітарно-гігієнічних, екологічних, протипожежних норм. Найбільш поширеними наслідками цієї проблеми є вирубування парків, забудова внутрішньодворової території, блокування протипожежних виїздів, знищення зливних водостоків, швидка руйнація старих житлових будинків (у т.ч. тих, що мають історичну цінність) під впливом робіт із будівництва нових сучасних житлових об'єктів (як правило – багатоповерхівок), пошкодження пам'яток історії та архітектури, спотворення традиційних ландшафтів тощо.

Згідно дослідження, проведеного Східноукраїнським центром громадських ініціатив, у абсолютній більшості міських населених пунктів України генеральні плани є недоступними для громадськості. Доступ до генеральних планів обмежено насамперед грифом «Для службового користування», меншою мірою – грифом «таємно». Зафіксовані численні випадки, коли органи місцевого самоврядування не надають доступу до генеральних планів без пояснення причин, або, посилаючись на підстави, які відсутні в українському законодавстві [6].

Генеральні плани багатьох міст є застарілими і потребують коригування. Оновлення генеральних планів міст визначить потреби в територіях для забудови та іншого використання; у зміні меж населеного пункту, черговість і пріоритетність забудови та іншого використання територій; визначить межі функціональних зон, пріоритетні та допустимі види використання і забудови територій.

Неконтрольований розвиток міських агломерацій, що не супроводжувався відповідними заходами регіональної політики, спричинив низку негативних наслідків та ризиків для економічної безпеки держави, серед яких:

- погіршення екологічної ситуації внаслідок збільшення інтенсивності транспортних потоків, зростання обсягів промислових забруднень, неналежного поводження з твердими побутовими відходами;
- зростання витрат на побудову дорожньо-транспортних мереж, а також затрат на утримання транспортної інфраструктури;
- посилення нерівномірності розподілу податкової бази на території агломерації, і як наслідок, значне збільшення розриву в доходах між адміністративними одиницями, які знаходяться в центрі та на периферії агломерації.

Висновки. Отже, визначальними тенденціями урбанізації в Україні є: динамічне зростання рівня урбанізації на фоні загального скорочення кількості населення країни, у тому числі міського; зосередження основної маси міського населення у містах з чисельністю до 300 тис. осіб; укрупнення міст, посилення концентрації населення на урбанізованих територіях, що спричиняє розростання міських агломерацій; стихійний розвиток агломерацій в умовах відсутності продуманого генерального планування міського простору та урбанізованих територій.

Урбанізація здатна зробити міста більш процвітаючими, а країну більш розвинутою і заможною, однак часто міста виявляються абсолютно непередбаченими до виникнення просторових, демографічних та екологічних проблем, пов'язаних з урбанізацією. В цілому тенденції урбанізації в Україні формувалися на фоні загострення проблем та загроз економічній безпеці урбанізованих територій, а саме:

1. В екологічному аспекті: через поєднання таких факторів, як антропогенне навантаження, значну залежність від використання приватних легкових автомобілів і наявність величезних прилеглих до міст районів,

що поглинаючих ресурси і в багатьох випадках зазіхають на заповідні природні території – в основному в інтересах приватного сектора, а не громадянського суспільства.

2. У соціальному аспекті: в зв'язку з формами міського розвитку, що приводять до нерівномірного накопичення багатств. Містам стає все складніше забезпечувати інтеграцію внутрішньо переміщених осіб і обмін людськими, соціальними, культурними та інтелектуальними активами, включаючи культурну спадщину і антропогенне середовище, що призводить до просторової фрагментації за ознаками етнічної приналежності, доходів або за іншими соціальними рисами.

3. В економічному плані: через поширення безробіття і неповної зайнятості, існування різних форм нестабільних і низькооплачуваних робочих місць, що призводить до додаткових економічних обмежень, нерівного доступу до основних послуг і зниження якості життя для багатьох людей.

Список використаної літератури

1. Cohen B. Urbanization in developing countries: Current trends, future projections, and key challenges for sustainability. – *Technology in society*, 28.1.–2006, P. 63-80.

2. Andersen, N. *The urban community: a world perspective*. Routledge, 2013.

3. Edensor T., Mark J., eds. *Urban theory beyond the West: a world of cities*. Routledge, 2012.

4. Van den Berg L., Drewett R. Klaassen L. *A Study of Growth and Decline: Urban Europe*. Elsevier, 2013.

5. Demographia: world urban areas. 12th annual edition. April 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.demographia.com/db-worldua.pdf>.

6. Доступ громадськості до генеральних планів міських населених пунктів України: моніторинговий звіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://totalaction.org.ua/sites/default/files/Comprehensive %20plan-report-2nd.pdf>.